

**ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЗЕТИ УВО
«СУРМА» У 1927-1929 РР.**

У статті визначено основні аспекти пропагандистської діяльності, ідеологічні концепти та функції газети «Сурма» у 1927-1929 рр., розглянуто окремі програмні засади Української військової організації, осмислено їхній вплив на громадську думку, національно-визвольні процеси в період до утворення ОУН.

Ключові слова: пропаганда, газета УВО «Сурма», національна ідея, автономія, громадська думка, революційний рух, терор, провокація

Часопис «Сурма» був започаткований 1927 року як пропагандистський, програмний підпільний орган УВО (Українська військова організація). Головною центральною думкою для газети була ідея націоналізму, ідея визволення рідної держави від польських (і не лише) окупантів та розбудова самостійної української держави. Головним у цьому питанні стояла боротьба за незалежність, яка повинна здійснюватись будь-якими засобами та формами.

Мета цього дослідження – з'ясувати як досягалася пропаганда та подавались ідеологічні, національні питання у газеті УВО «Сурма» в період до утворення ОУН.

Перші номери газети мають свій особливий паспорт, адже були надруковані під редакцією д-ра Гижи та О. Сеніка. Ці люди змогли створити концепцію та формат «Сурми», які протримались чи не до останнього номера (за вісім років світ побачило 80 номерів. – Авт.).

Перше число газети вийшло в січні 1927 р. на шести сторінках із пропагандистськими закликами: «Ідея без діл є мертва!» та «З хати до хати! З рук до рук!». У передовій статті автор (ймовірно, полковник Армії УНР Є. Коновалець, адже мав непересічне ставлення до «українського стрільця», він же й очолював УСС до створення УВО) підкреслює підневільний стан України: «На українських землях запанував сум та неволя». Із теплотою всю статтю присвячує історії та визвольному рухові УВО: «І шість літ минає від часу, як Українська Військова Організація, створена в галицькому підземеллю, розпочала нову, довгу і зтяжну боротьбу з ляхським наїзником».

Передовиця має назву «З Новим роком!» та носить характер певного звітування перед народом, що зроблено за рік; інформує про заснування газети, вказує на своєрідні очікування від «Сурми», визначає мету її діяльності: «Орган сповнить покладені в ньому надії та стане сурмою, яка загріватиме прибитих та змучених та кликатиме охочих до горячого, зтяжного і довгого бою, за наш світлий ідеал, за Вільну Україну» [7, с. 2].

У цьому ж числі «Сурми» вміщено об'ємну статтю про боротьбу поляків за відновлення незалежності у ХІХ ст., такі собі три «ляцькі залицання». У ній описано, як поляки перед повстанням 1863 року проти Росії хотіли замучити методами обману, профанованої поваги, фарисейства, написанням віршів від імені Тараса Шевченка до цього повстання й українців, поширюючи різноманітні відозви, де обіцяли українцям вічну свободу, рівність і щастя [14, с. 3]. У статті було лаконічно та безальтернативно названо ворога: «А наш ворог – Лях» [14, с. 6]. Такий заклик має доволі яскравий пропагандистський характер. Статтю написано майстерно.

Загалом перший номер «Сурми» можна назвати найбільш літературним. Це означення стоятиме після ідеологічного та пропагандистського, але не відступатиме від них ні на крок. Приміром, у закличовій чи то попередженні «Український борець іде!», що написаний у трохи карикатурній віршовій формі, ось як подається ціль бойовика, що відіграє роль певного збірного образу (ціль УВО, ціль «Сурми», ціль редакції і т.д.): «І ціль у нього одна: воля у власній державі, Суверенна, Соборна, Українська Держава, то його найвища Мета, а шлях до Неї – Боротьба. Апостолом Боротьби він був, є і буде» [18, с. 2].

Продовжуючи літературний дискурс, зауважимо, що вже у першому номері газети був створений «літературний підвал», що друкувався, переважно, починаючи із третьої, закінчуючи шостою сторінкою. Цей «літературний підвал», як одна із відчутних концепцій редакційної політики, можна було з легкістю вирізати та, як окремий зшиток, зберігати чи розповсюджувати. Тут друкувались літературні матеріали (вірші «Борцям!», «Допит», «Як

Піلسудський карав провокаторів»), які були нерозривно пов'язані з пропагандою. Література на сторінках «Сурми» була відверто інструментом пропаганди. Незважаючи на органічність поєднання таких елементів ідеології, невдовзі цей додаток почав курсувати всією газетою, тут почали друкувати листи. У 1929 р. початок літературного підвалу перемістився з третьої на другу сторінку і до кінця функціонування газети він не вичерпувався і як інструмент пропаганди, і як ідеологічний складник.

Варто відзначити, що вже в першому числі з'являються інформаційна та хронікальна функції газети. Стаття «Новий стріл» написана з приводу вбивства шкільного куратора Станіслава Собінського у Львові. Терористичну акцію, як заявляє «Сурма», зробила «певна і недрожача рука члена Військової Організації», газета схвалює, керуючись боротьбою проти польської займанщини: «Як почувється плач тих малих дітей, катованих польськими вчителями, то тоді не співчуття до вбитого, але бажання нових подібних» [14, с. 6].

Вартий уваги й другий номер газети, що вийшов у березні 1927 р. Передовиця «Назрівачі конфлікти» не лише підкреслює те, що «на інтервенцію з Польщею йти не сміємо», а й показує нестабільність та передвійськовий стан у всій Європі: «На Заході неполаджений спір між Німеччиною і Францією, на Півдні розріст італійського фашизму, який шукає своєї експансії...» [12, с. 4]. Тобто газета не вичерпується ситуацією на західних землях України та підняттям збройної боротьби проти польського окупанта, а й сприймає себе, УВО та загалом український народ як частину європейського суспільства, як модерну націю, хоча й підневільну.

У цьому ж номері вперше надруковано великий цикл про революційний рух Ірландії, що включає розповіді про пропаганду та провокації. Цикл, імовірно, писав О. Сенік. Тобто вже можна говорити, що газета починає виконувати просвітницьку функцію, розповідаючи про визвольні рухи інших народів, вказуючи на їх здобутки та помилки. Безсумнівно, ці статті відіграли велику роль у формуванні націоналістичного світогляду читачів та учасників українського революційного руху.

Найбільшим здобутком другого числа газети можна вважати еволюцію теоретичного аспекту. На сторінках номера присутній допис «Тримай язик за зубами!» одного з визначних бойовиків, який чимало просидів у польських тюрмах, де автор із своєї практики намагається вивести теоретичне переосмислення провокації, аби зберегти та поінформувати: «Стара як світ правда, що ліпше говорити мало, за багато». У статті «Боротьба без зброї» редакція подає головні «заповіді», які в боротьбі без зброї не тільки для революціонера, але й загалом для суспільства повинні стати основними умовами. І, зважаючи на вагомість цих заповідей, вважаємо за потрібне назвати їх: «1) не роби нічого такого, що ворогові могло б принести яку-небудь користь; 2) роби завсіди і на кожному кроці та місці це все, що наносить ворогові шкоду; 3) скріпляй свої духовні й фізичні сили; 4) боротьбу без зброї повинні вести не тільки поодинокі гурти революціонерів-боєвиків, але також цілий нарід. Революціонери-боєвики є тільки пробоевою силою в цій зтяжній боротьбі» [2, с. 2].

Крім пропаганди до необхідних елементів революційного руху можна віднести ще два важливі теоретичні положення, до яких «Сурма» весь час повертається на своїх сторінках і яким приділяє не лише багато уваги, а й намагається переосмислити, додати до загальної концепції газети. Цими важливими елементами є терор та провокація.

Якщо про провокацію йшлося у другому випуску газети у форматі надісланої статті від бойовика, який тривалий час просидів у в'язниці та має безпосереднє відношення до практичної провокації, осмислення терору роздумують уже в четвертому випуску «Сурми»: «У всіх визвольних змаганнях поневолених народів чи навіть кляс мав і має індивідуальний терор дуже важне примінення» [3, с. 3]. «Найбільшим лихом, з яким приходиться боротися кожній організації взагалі, а підпільній зокрема, є провокація» [5, с. 6]. Далі газета подає приклади та поради, як не потрапити у «лабета» провокації, робить це різними способами: через теоретичне осмислення, листи з в'язниці тих людей, які на собі відчули згубний вплив провокації тощо.

Доволі логічними є заклики «Сурми» чинити індивідуальний терор, зустрічаємо і моральний підхід до розуміння цієї багатогранної категорії: «чи не криє терор забагато в собі від'ємних сторінок, та чи він є допустимий з етичного боку» [5].

Важливим було висвітлення методів підпільної боротьби за здобуття незалежності. Так, у статті «Роль індивідуального терору в підпільній боротьбі» на прикладі діяльності російських есерів, польських революціонерів та більшовиків обґрунтовувалася тактика УВО у застосуванні

терактів: «Чи наш ворог дотримується супроти нас етики й моралі? Він з цинізмом та насолодою наносить удар за ударом... На масовий терор мусимо відповісти відповідно до наших сил індивідуальним терором... Кожний терористичний акт, виконаний Військовою організацією, підносив всебосвий настрій та пригадував загалом, що лише боротьбою, а не якимись угодами можемо добитись нашої самостійності» [3, с. 3]. Поряд з тим наголошувалося, що «...ми є далекі від возвеличування терору (...) Терор – це лише частина боротьби... жодний терористичний акт не мусить знайти відповідний відгук серед власної суспільності. Він не сміє бути актом пімсти одиниці, навіть хоч би був і спонтанним ділом, але мусить стати немов висловом засуду, що його видав весь нарід...» [3, с. 4].

Спершу «Сурма», як бачимо, закликала до індивідуального терору в будь-якому можливому вияві, проте невдовзі вона пропагує, аби будь-який терор, що має місце, був хоча б якимось чином організованим, інакше жоден індивідуальний терор не матиме бажаних наслідків. Тут простежується еволюція переконань редакційного колективу, який відразу ж реагував на події «у краї».

Один із читачів написав до газети, що, на його думку, єдиним засобом боротьби з усіма окупантами є терор, і неправильно, що УВО називає себе «військовою» організацією, «вона мусить бути винятково терористичною українською організацією». Часопис йому відповів, що мети не можна досягти тільки терором. Державу можна здобути тільки повстанням і війною. Так, терор «це один із родів зброї, один із найбільш радикальних засобів боротьби, однак не єдиний і не єдиноспасаємий». Убивство чільних представників окупаційної адміністрації має сенс лише тоді, коли народ масово веде боротьбу на інших фронтах культурному, економічному і політичному. В іншому випадку «терор легко може стати самоціллю та виродитися у безсистемну боротьбу» [3, с. 4].

Уже в другому номері «Сурми» стають помітні рубрики, які є назвами статей та впродовж подальшого виходу газети стають постійними. Наприклад, «Бібліографія», «Хроніка», «З-поза тюремної решітки».

У 1927-1928 рр., починаючи з третього числа часопису, стає гострим «Питання Юзефа Пілсудського». Саме для Юзефа Пілсудського, голови Польської соціалістичної партії (ППС), газета відводить роль свого ідеологічного противника: «Якраз в Пілсудським і його оточенню маємо до діла з тим рафінованим і підступним противником, який, аби нас ослабити та знищити, підходить до нас з облесними словами і всякого рода обіцянками. Він саме продумав діявольський плян нищення нас нашими власними руками» [13, с. 1]. Найбільшу увагу Юзефу Пілсудському надають номери «Сурми» 1928 р., особливо це стосується «літературного підвалу»: «Як Пілсудський карав провокаторів» (Лютень), «Як Пілсудський проводив експропріації?» (Травень).

Особливе місце у публіцистиці УВО займала героїка Листопадового чину, подій 1 листопада 1918 р. у Львові, коли українці вперше підняли над міською Ратушею національне знамено і проголосили Західноукраїнську Народну Республіку: «По віках неволі й національних злиднів, улиці города князя Данила зачервонились молодою кров'ю тих, що з крісами в руках і з ідеєю незалежної України в серцях, перейняли заповіт предків: «През шаблю маєм право» [1, с. 1]. Саме Листопадовий чин набирає традиційного вияву в газеті та кожного року в листопадовому номері «Сурми» обов'язково присутня стаття, яка має відповідний зміст: «У великі роковини кличемо до Вас – геть із байдужістю! Сталіть віру у майбутність Української Нації і будьте готові до посвяти за Україну!» [16, с. 1], «Кривава луна понеслась небом 1 листопаду і вдарив дзвін тривоги. На сторожі відродженої волі станув у той день меч і залунав широко клич: до зброї...» [17, с. 2].

Саме члени УВО вивішували блакитно-жовті прапори на найвищих точках міста і в десяту річницю Листопадового чину на соборі Святого Юра. І все місто, власне, його українська частина, таємно раділо, що є такі «хлопці», які не бояться ні суду, ні тортур.

Із четвертого номера 1928 р. починаються пропагандистські заклики до населення, а далі фактично у кожному новому числі вони тільки розширюються та удосконалюються. Заклики полягають у тому, щоб усі остерегались провокаторів, ховали нелегальну літературу, не говорили про діяльність УВО стороннім особам та в публічних місцях, пам'ятали, що особиста кореспонденція проходить політичну цензуру, не тримали вдома жодних речей чи документів, які могли б довести приналежність до УВО тощо. Цікавим є те, що із четвертого номера видавці «Сурми» почали друкувати цитати видатних політиків того часу про

.....
революцію, національну ідею, збройний шлях здобуття незалежності, впливаючи цим на свідомість своїх читачів.

На другому році свого функціонування редакція газети зрозуміла, що без матеріальної допомоги діяльність видання буде припинено. І хоч газеті жертвують доволі великі гроші (фонд «Сурми» та фонд революційної справи (УВО) майже 400 карбованців – березень), вже з квітня на першій сторінці газети редакція постановляє, що вартість одного примірника «Сурми» складає 30 сот. (сотників) – такою була собівартість [4, с. 118]. Ці гроші редакція зобов'язувалась передати у «Фонд політичних в'язнів», адже і ця тема була небайдужою редакції та доволі помітною у газеті.

У п'ятому номері газети «Сурма» за 1927 р. на останній сторінці, де переважно подаються замітки під рубрикою «З-поза тюремної решітки» подано невелику інформацію про вбивство куратора Собінського, якому відводилась роль польського провокатора, що мав приблизно 30 років та був студентом одного із львівських університетів. Сама газета у грудні 1927 року ще не знала, що ця справа стане однією з найбільших в історії не лише «Сурми», а й УВО. На сторінках газети друкуватимуться листи учасників процесу, через них по суті і почнеться спілкування з українцями – емігрантами в Америці.

Справа про вбивство куратора Собінського була детально описана на сторінках номерів газети за 1928 р. як «справа сімнадцятьох»: «Дня 24 січня ц. р. відбудеться у Львові великий політичний процес проти 17 українських студентів, яким акт обвинувачення закидає приналежність до УВО, протидержавну діяльність та вбивство куратора Собінського» [8, с. 7]. Справа почалася з того, що польський трибунал засудив на смерть через повішення двох «зовсім невинних людей», як зауважує газета, Василя Атаманчука та Івана Вербицького.

Коли редакція дізналася, що буде суд над людьми, які належали до УВО, написала відкритого листа до польського трибуналу: «Рівночасно Українська Військова Організація апелює до Трибуналу, щоб не видавав засуду на невинних людей і остерігає, що на випадок засуду вжис Українська Військова Організація для рятування невинних, всіх засобів, щоби виказати перед цілим культурним світом необоснованість цього ж присуду» [9, с. 8]. Не стало дивиною, що польський Трибунал не прислухався до листа і засудив до повішення Василя Атаманчука та Івана Вербицького. УВО через «Сурму», як і обіцяла, зробила все можливе, аби викрити сфальшовану справу та польське самоправство перед усім культурним світом.

У березні 1928 р., одразу ж реагуючи на польське самодержавство, газета із закликом про допомогу, зокрема із справою засуду двох своїх бойовиків, звертається до «Українців-Громадян в Америці»: «Допоможіть нам морально, гладженням ряду сходин та протестів проти цього звірського засуду й допоможіть нам матеріально, шляхом збірок на фонд оборони й рятування невинно засуджених на смерть жертв людського варварства» [6, с. 6]. Отож, можна зробити висновок, що «справа сімнадцятьох» стала передумовою розгортання співпраці з українською еміграцією в Америці. Вона навіть знайшла відгук в американській пресі, наприклад, показовими є статті «Голоси Американської преси про смертний засуд польським судом над Атаманчуком і Вербицьким».

Звернення до українців в Америці, до «заокеанських братів» стало предметом політичного дискурсу. Спочатку в «Сурмі» друкувались відгуки на польське самоправство, а потім почали друкувати навіть додаток до газети «Сурма», який був орієнтований саме на американців.

Газета стверджувала своєю редакційною політикою, що не залишить поза увагою справи Василя Атаманчука та Івана Вербицького, про що свідчить велика кількість статей, особливо аналітичних «Після процесу», «Після винесення засуду». Прикметно, що «Сурма» не виказала справжніх виконавців атентату польського куратора Собінського, хоча й УВО всю відповідальність за вбивство взяла на себе.

У листопадовому номері газети за 1929 р. читаємо: «Команда У. В. О. рішила поширити з новим роком «Сурму» додатком для заокеанських українців. У додатку будуть поміщені дописи з Америки й Канади, листи наших прихильників та статті на актуальні питання з життя українського громадянства за океаном. Надіємося на живу участь у складанні додатку Відділів УВО та поодиноких наших прихильників» [15, с. 8]. Редакція газети виконала свої обіцянки, випустивши «Додатки «Сурми» для заокеанських українців» вже у 1-2 номері газети за 1930 р. Щоправда, така практика проіснувала недовго, окрім згаданого номера, додатки вийшли ще у двох – березневому (Ч. 3. – 1930) та червнево-липневому (Ч. 6-7. – 1930), й припинили своє

існування. Незважаючи на це, «Сурма» продовжувала друкувати листи з Америки [10, с. 8], [11, с. 12], статті під рубрикою «Українцям в Америці» [19, с. 7] тощо.

Крім вбивства Станіслава Собінського на сторінках газети бачимо ще багато важливих справ, які мають відгуки не лише в «Сурмі», а й в інших пресових органах України, Польщі та Америки. Наприклад, у газеті за лютий 1928 рік бачимо статтю «Дещо про провокатора Гука», яка знайомила читачів з польським «підпихачем» Михайлом Гуком та демонструвала, якої шкоди завдав він Україні та визвольному рухові зокрема, «рішила УВО усунути його з-поміж живих» [5, с. 6]. Польська сторона не могла залишити поза увагою подію вбивства Гука та стала ще жорсткіше ставитися до УВО, «Сурми» та кожного причетного до них. Наприклад, у листопадовому числі газети за 1928 р., тобто вже після факту вбивства Гука, під рубрикою «Хроніка» пишеться: «Зачався у Львові процес проти Плятона Полотнюка й Івана Сенева. Полотнюка обвинувачують у приналежності до приналежності до Української військової Організації й у вбивстві Михайла Гука».

Показовим у газеті, а саме в трьох останніх номерах за жовтень та грудень 1928 р., є те, що редакція доволі демонстративно використовує ілюстрації на сторінках газети, наприклад, світлини вбитих (жовтень), а вже в грудневому номері є практика розміщувати концептуальні фото, у цьому випадку – зображення великої панахиди у Львові, присвяченої Листопадовому чину.

Отже, на початковому етапі свого існування часопис УВО «Сурма» функціонував як пропагандистський та програмний орган, простежувалися його хронікальна, інформаційна, реакційна, аналітично-теоретична, просвітницька, навчальна і навіть захисна функції. Загалом «Сурма» мала велику кількість завдань, виконуючи які, поступово формувалась у зрілий, помітний на фоні української визвольної боротьби функціональний засіб масової інформації, що в пресовому контексті займав свою неповторну нішу. Газета виглядала цілком автономною, незважаючи на те, що залишалася органом УВО.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. 1918 – 1. Листопад – 1927 // Сурма. – 1927. – Листопад. – Ч. 4. – С. 1.
2. Боротьба без зброї // Сурма. – 1927. – Ч. 2. – С.2.
3. Війна будучності // Сурма. – 1927. – Ч. 4. – С. 3-4.
4. Галайко Б. Часопис «Сурма» – пресовий орган пропаганди Української військової організації // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 612. – Держава та армія / Відп. ред. Л. Дещинський. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 114-119
5. Дещо про провокацію // Сурма. – 1927. – Ч. 5. – С. 6.
6. До Українців-Громадян в Америці // Сурма. – 1928. – Березень. – С. 6.
7. З Новим роком! // Сурма. – 1927. – Січень. – Ч. 1. – С.2.
8. Звідомлення // Сурма. – 1928. – Січень. – Ч. 1-6. – С. 7.
9. Звідомлення. Письмо Української Військової Організації до польського Трибуналу // Сурма. – 1928. – Лютень. – С. 8.
10. Лист з Америки // Сурма. – 1930. – Вересень. – Ч. 9 (36). – С. 8.
11. Лист з Канади // Сурма. – 1933. – Ч. 8 (70). – С. 12.
12. Назриваючі конфлікти // Сурма. – Ч. 2. – 1927. – С. 2.
13. Під сучасну хвилю // Сурма. – 1927. – Ч. 3. – С. 1.
14. Польські залицяння і ради для українців з перед 1863 р. // Сурма. – 1927. – Ч. 1. – С. 3-6.
15. Ріжне. – Сурма. – 1929. – Ч. 11 (26). – С. 8.
16. У великий день // Сурма. – 1928. – Листопад. – С. 1.
17. У листопадову річницю // Сурма. – 1939. – Листопад. – Ч. 11 (26). – С. 2.
18. Український боєвик іде // Сурма. – 1927. – Січень. – Ч. 1. – С.2.
19. Українцям в Америці // Сурма. – 1931. – Липень. – Ч. 7 (46). – С. 7.

Гандзюк В.О. ФЕНОМЕНОЛОГИЯ И ПРОПАГАНДИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГАЗЕТЫ УВО «СУРМА» В 1927-1929 ГГ.

В статті определено основні аспекти пропагандистської діяльності, ідеологічні концепції та функції газети «Сурма» в 1927-1929 гг., розглянуті окремі програмні принципи Української військової організації, осмислено їх вплив на общественне мненіє, національно-освободительні процеси в період до образования ОУН.

Ключеві слова: пропаганда, газета УВО «Сурма», національна ідея, автономія, общественне мненіє, революційне движіння, террор, провокація

Gandzyuk V.A. FENOMENOLOGIYA AND PROPAGANDIST ACTIVITY OF NEWSPAPER OF UVO «SURMA» IN 1927-1929

In the article certainly basic aspects of propagandist activity, ideological koncepty and functions of newspaper «Surma» in 1927-1929, separate programmatic principles of Ukrainian military organization are considered, their influence is intelligent on public opinion, national liberation processes in a period to formation of OUN.

Keywords: propaganda, newspaper UVO «Surma», national idea, autonomy, public opinion, revolutionary motion, terror, provocation

УДК 9/4 УКР-4В1/6

С.С. Плахотнюк, Д.О. Мельников

ФОРМИ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В 20-30 РР. ХХ СТ.

Стаття знайомить з особливостями різноманітних форм культурно-масової роботи серед селянства України в 20-30 рр. ХХ ст. Предметом дослідження є робота сільрад, хат-читалень, масових бібліотек, клубів, культбригад, гуртків художньої самодіяльності, театрів, кінотеатрів, радіо-установок. Автор використовує багатий архівний матеріал. Стаття розрахована на вчених, студентів, широке коло читачів.

Ключові слова: культосвітні заклади, селянство, клуби, бібліотеки, художня самодіяльність, кінофікація, радіофікація, культпохід.

Українська історична наука в своєму розпорядженні має значну кількість праць, присвячених дослідженню різних форм культурно-масової роботи серед селянства в 20-30 рр. ХХ ст. Історія культурно-освітньої роботи і бібліотечної справи в Україні висвітлена в монографіях В. В. Афанас'єва, В. О. Ветрова, с. А. Канавенка, І. Валька, І. Міневича [1], в яких вивчається стан матеріальної бази культурно-освітніх закладів, забезпечення їх кадрами, дослідженні форми і методи культурно-освітньої роботи і її вплив на підвищення культури сільських трудівників.

Глибокий аналіз змін в духовному житті селянства України подано в монографії О. О. Михайлова [2]. Сучасні оцінки культурних перетворень на селі в довоєнні роки дані в працях Е. В. Кульчицького [3].

Основу джерельної бази дослідження склали широко використані автором документи центральних і обласних архівів. Значну цінність у дослідженні вказаної проблеми мають статистичні збірники й довідники, періодична преса 1928-1940 рр.

Цікаві матеріали для дослідження зберігаються в багатьох фондах ЦДАВОВУУ і насамперед наркомун УРСР (ЦДАВОВУУ. – Ф. 166, – Оп. 8. – Спр. 854. – Арк. 71.), ЦККНС (Там само. – Ф. 7, – Оп. 1. – Спр. 575, – Арк. 6.), Ради професійних спілок (Там само. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 38, 220, 737, 854; – Оп. 9. – Спр. 141, 181, 231, 526, 885, 938, 1084, 1112; – Оп. 10. – Спр. 304, 943, 1143).

В документах Ф. 166 ЦДАВОВУУ містяться відомості про роль періодичної преси у піднесенні свідомості селянства. В архівних документах дослідник знайде необхідні відомості про кінофікацію (ЦДАВОВУУ. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1148), радіофікацію (Там само. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 220, 854; Оп. 9 – Спр. 67, 529. – Оп. 10. – Спр. 945).

Центрами культурно-освітньої роботи були сільради, хати-читальні, масові бібліотеки. На 1 жовтня 1928 р. в селах України працювало 9844 клубних закладів. На кінець п'ятирічки майже у всіх населених пунктах були ті чи інші культурно-освітні установи. Так, наприклад, в Лиховецький район на Полтавщині входило 52 населених пункти, в яких діяло 64 культурно-освітні установи, в тому числі районних будинків – 1, районних бібліотек – 1, сільбудів – 11, будинків колективіста – 3, хат-читалень – 25, червоних кутків – 4, сільських бібліотек – 3, пересувних бібліотек – 17. Так, якщо на початок 1933 р. в Вінницькій області було 138 колбудів, сільбудів і хат-читалень, 1014 червоних кутків, 114 сільських бібліотек, то на 1 січня 1934 року в Київській області за відомостями з 67 районів працювало 1622 колбуду, 310 хат-читалень, 459 червоних кутків, 89 зразкових будинків культури /ЗБК/, де була краще поставлена культурно-масова робота. В Дніпропетровській області на селі діяло колбудів – 1243, хат-читалень – 648, червоних кутків – 3909, бібліотек – 1169. Зміцненню матеріальної